

SHARQ MUTAFAKKIRLARI QARASHLARIDA INSON MA'NAVIY KAMOLOTINING TASAVVUFIY-FALSAFIY TALQINI.

Yoqubjanov Abdurashid Rosul o'g'li.

Hidoya o'rta maxsus islom ta'lim muassasasi o'qituvchisi

Telefon: +998942451999.

abdurashidyoqubjanov1999@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23185517>

Annotatsiya: Mazkur maqolada buyuk mutafakkir, shoir va davlat arbobi Alisher Navoiyning tasavvufiy-falsafiy qarashlari tahlil qilinadi. Navoiy ijodida insonning ma'naviy kamoloti, nafsni jilovlash, ishq, komillik, adolat, ezgulik, sabr-qanoat va ilohiy haqiqatni anglash kabi masalalarning o'zaro aloqadorligi ochib beriladi. Mutafakkirning tasavvufiy qarashlari uning "Lison ut-tayr", "Hayrat ul-abror", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Saddi Iskandariy", "Mahbub ul-qulub", "Nasoyim ul-muhabbat" kabi asarlari asosida tahlil etiladi. Maqolada Navoiyning tasavvufni faqat nazariy-falsafiy ta'limot sifatida emas, balki insonning axloqiy-ma'naviy poklanishi va komillikka erishish yo'li sifatida talqin qilgani asoslab beriladi. Shuningdek, uning qarashlarida insonparvarlik, jamiyat va shaxs munosabati, adolatli boshqaruv hamda ma'naviy mas'uliyat masalalarining o'ziga xos talqini yoritiladi.

Kalit so'zlar: Tasavvuf, falsafa, komil inson, ishq, nafs, ma'naviyat, axloq, ilohiy haqiqat, ruhiy kamolot, adolat, insonparvarlik.

Аннотация: В данной статье анализируются суфийско-философские взгляды великого мыслителя, поэта и государственного деятеля Алишера Навои. Раскрывается взаимосвязь таких вопросов, как духовное совершенствование человека, укрощение эго (нафса), любовь, совершенство, справедливость, доброта, терпение и постижение божественной истины в творчестве Навои. Суфийские взгляды мыслителя анализируются на основе

его произведений «Лисон ут-тайр», «Хайрат ул-аброр», «Фархад и Ширин», «Лейли и Меджнун», «Садди Искандарий», «Махбуб ул-кулуб», «Насоим ул-мухаббат». В статье обосновывается, что Навои трактовал суфизм не только как теоретико-философское учение, но и как путь нравственно-духовного очищения и достижения человеком совершенства. Также освещается своеобразная трактовка в его взглядах гуманизма, взаимоотношений общества и личности, справедливого управления и духовной ответственности.

Ключевые слова: Суфизм, философия, совершенный человек, любовь, нафс (эго), духовность, нравственность, божественная истина, духовное совершенствование, справедливость, гуманизм.

KIRISH

Alisher Navoiy ijodini tasavvufiy-falsafiy qarashlardan ajratib o'rganish uning asarlaridagi inson, ma'naviyat, axloq, ishq va komillik masalalarining mazmunini to'liq anglash imkonini bermaydi. Navoiy dunyoqarashining shakllanishida islom dini, irfon va tasavvuf an'analari, xususan Naqshbandiya tariqati muhim o'rin tutgan. Uning "Lison ut-tayr", "Hayrat ul-abror", "Nasoyim ul-muhabbat" va "Mahbub ul-qulub" kabi asarlarida insonning ruhiy-ma'naviy kamoloti, nafsni tarbiyalash, ma'rifatga intilish, ilohiy ishq va ezgulik g'oyalari chuqur ifodalangan.

Mazkur mavzuning bugungi kundagi dolzarbligi, avvalo, yosh avlodning ma'naviy dunyosini boyitish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmatini mustahkamlash hamda turli mafkuraviy va diniy ta'sirlarga nisbatan sog'lom dunyoqarashini shakllantirish zarurati bilan belgilanadi. Navoiy tasavvufiy-falsafiy merosida ilgari surilgan adolat, halollik, saxovat, kamtarlik, ilm-ma'rifat, insonparvarlik va ruhiy poklanish g'oyalari bugungi jamiyat uchun ham muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega. Shu sababli tasavvufning mohiyatini Navoiy merosi asosida to'g'ri va ilmiy talqin qilish dolzarb vazifalardan biridir.

Tadqiqotning asosiy muammosi Navoiy tasavvufiy qarashlarining faqat diniy-ma'rifiy jihatlarinigina emas, balki uning insonning ichki kamoloti, axloqiy barkamolligi va jamiyatdagi mas'uliyati bilan bog'liq ijtimoiy-falsafiy mazmunini aniqlashdan iborat. Chunki Navoiy talqinida komil inson nafaqat ruhiy jihatdan pok, balki adolatli, saxovatli, ilimli va jamiyatga foyda keltiruvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Shundan kelib chiqib, tadqiqotning maqsadi Alisher Navoiyning tasavvufiy-falsafiy qarashlarini uning badiiy va ilmiy merosi asosida tahlil qilish, ulardagi komil inson, ilohiy ishq, ma'rifat, nafs, futuvvat, muruvvat va adolat g'oyalarining mazmun-mohiyatini ochib berish hamda ularning bugungi ma'naviy-axloqiy tarbiya uchun ahamiyatini ko'rsatishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD

Alisher Navoiyning tasavvufiy-falsafiy qarashlari uzoq yillardan buyon adabiyotshunoslik, falsafa va tasavvufshunoslikning muhim tadqiqot obyektlaridan biri bo'lib kelmoqda. Mazkur mavzuni o'rganishda, avvalo, mutafakkirning bevosita o'z asarlari asosiy manba vazifasini bajaradi. Xususan, "Lison ut-tayr", "Hayrat ul-abror", "Nasoyim ul-muhabbat", "Mahbub ul-qulub" va "Xamsat ul-mutahayyirin" asarlarida inson tabiati, ruhiy kamolot, ishq, ma'rifat, nafs, axloq, futuvvat, muruvvat va komillik masalalari turli mazmuniy hamda badiiy shakllarda ifodalangan. Zamonaviy Navoiyshunoslikda ham shoir ijodining tasavvufiy-irfoniy mazmunini uning umumiy dunyoqarashi bilan bog'liq holda tadqiq etish muhim yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda.

Navoiy tasavvufiy-falsafiy dunyoqarashining shakllanishi va rivojlanishini tushunishda Fariduddin Attor hamda Abdurahmon Jomiy merosi alohida ilmiy ahamiyatga ega. Navoiy "Lison ut-tayr"da yoshligidan Attorning "Mantiq ut-tayr" asariga qiziqqanini va undan ta'sirlanganini qayd etadi. "Lison ut-tayr" 1498–1499-yillarda "Mantiq ut-tayr" an'anasi ta'sirida yaratilgan bo'lib, undagi qushlar obrazi, Hudhud, safar va vodiylar kabi ramziy unsurlar orqali tasavvufiy g'oyalar, insonning

ruhiy izlanishi va kamolot sari harakati ifodalangan. Biroq Navoiy Attor an'anasini shunchaki takrorlamay, uni turkiy adabiy-falsafiy tafakkur va o'zining ma'naviy-estetik qarashlari asosida qayta talqin qilgan.¹⁵

Navoiy tasavvufiy-falsafiy qarashlarini o'rganishda Abdurahmon Jomiy bilan munosabatlari ham alohida o'rin egallaydi. "Xamsat ul-mutahayyirin" asari Jomiy va Navoiy o'rtasidagi ilmiy, adabiy va ma'naviy aloqalarni o'rganish uchun muhim birlamchi manba hisoblanadi. Unda Jomiyning Navoiy hayoti va ijodidagi ustozlik maqomi, uning tasavvufiy va ma'rifiy qarashlariga ko'rsatgan ta'siri hamda ikki mutafakkir o'rtasidagi yaqin ma'naviy munosabatlar aks etgan. Shu nuqtayi nazardan Jomiy ta'sirini Navoiy tasavvufiy dunyoqarashining shakllanishidagi muhim omillardan biri sifatida baholash mumkin.¹⁶

Navoiy dunyoqarashining tasavvuf bilan munosabatini aniqlashda uning Naqshbandiya an'ansi bilan aloqasi masalasi ham muhim tadqiqot yo'nalishini tashkil etadi. Navoiy hayoti va ijodiga oid tadqiqotlarda uning Jomiy bilan yaqin aloqasi hamda XV asr Movarounnahridagi tasavvufiy-ma'rifiy muhit ta'siri qayd etiladi. Ayrim tadqiqotlarda Navoiy 1476-yil atrofida Jomiy rahbarligida Naqshbandiya sulukiga kirgani ko'rsatiladi.¹⁷ Shu bilan birga, Navoiy tasavvufiy qarashlarini faqat bir tariqatning tor doirasida tushuntirish metodologik jihatdan yetarli emas. "Nasoyim ul-muhabbat"dagi tasavvuf namoyandalari haqidagi keng qamrovli ma'lumotlar uning turli suluk va ma'naviy an'analarga nisbatan qiziqishi hamda bag'rikeng munosabatini ko'rsatadi.

Mavzu bo'yicha navoiyshunoslik tadqiqotlarida Oybekning qarashlari ham muhim ahamiyatga ega. Oybek Navoiy ijodining falsafiy mazmunini kengroq dunyoqarash doirasida ko'rib, shoir asarlaridagi badiiy timsollar va

¹⁵ Alisher Navoiy. *Lison ut-tayr*. // *Mukammal asarlar to'plami*. 20 jildlik. 12-jild. – Toshkent: Fan, 1996; Fariduddin Attor. *Mantiq ut-tayr*. Navoiy dostonining Attor an'ansi bilan g'oyaviy-badiiy aloqasi haqida, shuningdek: Sharipov Sh. *Alisher Navoiy "Lison ut-tayr" dostonining genezisi va g'oyaviy-badiiy xususiyatlari*. – Toshkent, 1982.

¹⁶ Alisher Navoiy. *Xamsat ul-mutahayyirin*. // *Mukammal asarlar to'plami*. 20 jildlik. 15-jild. – Toshkent: Fan, 1999.

¹⁷ Sultonmurod Olim. *Naqshband va Navoiy*. – Toshkent, 1996.

tushunchalarning mazmuniy qatlamlarini ochib berishga katta e'tibor qaratgan. Uning Navoiy ijodiga oid ilmiy-estetik qarashlari keyingi navoiyshunoslik tadqiqotlari uchun muhim metodologik zamin yaratgan.¹⁸

Mustaqillik davri navoiyshunosligida Najmiddin Komilovning tadqiqotlari Navoiy va tasavvuf munosabatlarini yangi ilmiy nuqtayi nazardan o'rganishda alohida o'rin tutadi. Komilov tasavvufni insonning ruhiy poklanishi, o'zligini anglash va ma'naviy kamolotga erishish jarayoni bilan bog'liq ta'limot sifatida sharhlaydi. Uning tadqiqotlarida Navoiy ijodidagi tasavvufiy terminlar, ishq va ma'rifat, fano va baqo, komil inson hamda ruhiy yetuklik kabi tushunchalarning mazmuni keng tahlil qilingan. Hozirgi Navoiyshunoslikda ham Komilovning "Tasavvuf" hamda Navoiyga oid ishlari ushbu yo'nalishning muhim nazariy manbalaridan biri sifatida ko'rsatiladi.⁵

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjud tadqiqotlarda Navoiy tasavvufiy qarashlarining ayrim jihatlarini — uning Jomiy bilan munosabatlari, Naqshbandiya an'anasi, "Lison ut-tayr"dagi ruhiy kamolot, "Nasoyim ul-muhabbat"dagi avliyo va mashoyixlar talqini, shuningdek, komil inson konsepsiyasi keng yoritilgan. Biroq ishq, ma'rifat, nafs, futuvvat, muruvvat, sabr, rizo, sidq va adolat kabi tushunchalarning yagona g'oyaviy tizim doirasida, ya'ni insonning ichki-ruhiy kamoloti bilan uning axloqiy va ijtimoiy mas'uliyati o'rtasidagi uzviy bog'liqlik nuqtayi nazaridan kompleks tarzda tahlil qilinishi alohida ilmiy yondashuvni talab etadi. Mazkur maqolaning ilmiy yo'nalishi aynan shu masalani yaxlit holda tadqiq etishga qaratildi.

Tadqiqot metodologiyasi Alisher Navoiyning tasavvufiy-falsafiy qarashlarini aniqlash, tizimlashtirish va ularning mazmuniy qatlamlarini ochib berishga qaratilgan tarixiy-tahliliy, matniy, qiyosiy va germeneytik metodlarning o'zaro uyg'unligiga asoslandi. Metodlarni tanlashda tadqiqot obyekti sifatida Navoiy asarlarining badiiy, falsafiy, tasavvufiy va tarixiy xususiyatlari hisobga olindi.

¹⁸ Oybek. *Navoiy*. – Toshkent: O'zbekiston, turli nashrlar.

Tadqiqotning asosiy birlamchi manbalari sifatida Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr", "Hayrat ul-abror", "Nasoyim ul-muhabbat", "Mahbub ul-qulub" va "Xamsat ul-mutahayyirin" asarlari tanlandi. Mazkur asarlar tasavvufiy-falsafiy qarashlarning turli janr va shakllarda namoyon bo'lishini kuzatish imkonini beradi. "Lison ut-tayr" insonning ruhiy sayohati va haqiqat sari intilishini ramziy obrazlar orqali ifodalashi bilan, "Hayrat ul-abror" axloq, ilm, adolat va ma'naviy kamolot masalalarini yoritishi bilan, "Nasoyim ul-muhabbat" tasavvuf namoyandalarining ma'naviy tajribasini tizimlashtirishi bilan, "Mahbub ul-qulub" axloqiy-ijtimoiy fazilatlarning mohiyatini ochib berishi bilan hamda "Xamsat ul-mutahayyirin" Jomiy bilan bog'liq ma'naviy va ilmiy munosabatlarni yoritishi bilan tadqiqot uchun muhim manbalarni tashkil etdi. "Lison ut-tayr"ning Attorning "Mantiq ut-tayr"i bilan g'oyaviy-badiiy aloqasi mavjudligi ham manbalarda qayd etilgan.¹⁹

Tarixiy-tahliliy metod yordamida Navoiy tasavvufiy-falsafiy qarashlarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan XV asrning ilmiy-ma'naviy muhiti, uning Jomiy bilan aloqalari va tasavvuf namoyandalari bilan munosabatlari o'rganildi. Bunda biografik ma'lumotlar badiiy matndan ajratilgan holda emas, balki Navoiy dunyoqarashining shakllanish jarayonini tushuntirishga xizmat qiluvchi tarixiy kontekst sifatida baholandi.

Qiyosiy metod, birinchi navbatda, Alisher Navoiy va Fariduddin Attor ijodidagi mushtarak hamda farqli jihatlarni aniqlash uchun qo'llanildi. "Lison ut-tayr" va "Mantiq ut-tayr"dagi qushlar obrazi, safar motivi, ma'naviy izlanish, ruhiy to'siqlar va ilohiy haqiqat sari intilish kabi g'oyalar qiyoslandi. Ushbu usul Navoiy ijodining Attor an'anasi bilan uzviyligini ko'rsatish bilan birga, uning tasavvufiy mazmunni yangi tarixiy-badiiy sharoitda qayta yaratganini aniqlash imkonini berdi.

¹⁹ Alisher Navoiy. *Lison ut-tayr*. // *Mukammal asarlar to'plami*. 20 jildlik. 12-jild. – Toshkent: Fan, 1996; Fariduddin Attor. *Mantiq ut-tayr*. Navoiy dostonining Attor an'anasi bilan g'oyaviy-badiiy aloqasi haqida, shuningdek: Sharipov Sh. *Alisher Navoiy "Lison ut-tayr" dostonining genezisi va g'oyaviy-badiiy xususiyatlari*. – Toshkent, 1982.

Matniy tahlil jarayonida Navoiy asarlarida uchraydigan “ishq”, “ma’rifat”, “nafs”, “futuvvat”, “muruvvat”, “sabr”, “rizo”, “sidq”, “fano”, “baqo” va “komil inson” kabi tushunchalarning qo‘llanishi hamda kontekstual mazmuni tahlil qilindi. Bunda terminlarning faqat lug‘aviy ma’nosi emas, balki muayyan matndagi funksiyasi, ular o‘rtasidagi semantik bog‘lanishlar va Navoiy tomonidan berilgan axloqiy-falsafiy mazmun ham hisobga olindi. Ayniqsa, “Nasoyim ul-muhabbat”dagi tasavvufiy maqomlar va ma’naviy sifatlar inson kamolotining tarkibiy elementlari sifatida ko‘rib chiqildi.

Germenevtik metod Navoiy asarlaridagi ramziy obrazlar, majoziy ifodalar va ko‘p qatlamli tasavvufiy istilohlarning mazmunini tarixiy va falsafiy kontekst bilan bog‘liq holda talqin qilishda qo‘llanildi. Xususan, “Lison ut-tayr”dagi Hudhud, qushlar, yo‘l, yetti vodiy va Simurg‘ obrazlari inson ruhining ichki sayohati, nafsni yengish, o‘zlikni anglash va ma’naviy kamolotga erishish jarayoni bilan bog‘liq holda tahlil qilindi. Asarning aynan tasavvufiy g‘oyalarni majoziy obrazlar vositasida ifodalashi manbalarda ham qayd etilgan.²⁰

Tadqiqotda metodlarning o‘zaro to‘ldiruvchanlik tamoyiliga amal qilindi. Ya’ni tarixiy-tahliliy metod matnning shakllanish sharoitini aniqlashga, matniy tahlil bevosita asarlardagi g‘oya va tushunchalarni ajratishga, qiyosiy metod Navoiy qarashlarining Sharq tasavvufiy-adabiy an‘analari bilan aloqasini ko‘rsatishga, germenevtik metod esa ushbu g‘oya va ramzlarning ichki, majoziy va falsafiy mazmunini ochib berishga xizmat qildi. Shu tarzda tadqiqotning metodologik modeli “tarixiy kontekst – matniy tahlil – qiyosiy tahlil – germenevtik talqin – umumlashtirish” ketma-ketligi asosida tashkil etildi.

Tadqiqotning yakuniy metodologik natijasi Navoiy tasavvufini faqat diniy yoki tarixiy hodisa sifatida emas, balki insonning ruhiy kamoloti, axloqiy barkamolligi, ma’rifiy yuksalishi va jamiyat oldidagi mas’uliyatini tushuntiruvchi

²⁰ Alisher Navoiy. *Xamsat ul-mutahayyirin*. // *Mukammal asarlar to‘plami*. 20 jildlik. 15-jild. – Toshkent: Fan, 1999.

yaxlit falsafiy-ma'naviy tizim sifatida ko'rib chiqishga imkon berdi. Shu jihatdan Navoiy ijodida tasavvuf, axloq va ijtimoiy-falsafiy tafakkurning o'zaro uyg'unligi tadqiqotning asosiy metodologik yo'nalishini tashkil etdi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar Alisher Navoiy tasavvifini faqat diniy-mistik qarashlar yig'indisi sifatida baholash yetarli emasligini ko'rsatadi. Navoiy tasavvifiy tushunchalarni inson va jamiyat haqidagi qarashlari bilan uyg'unlashtirgan. Shu jihatdan uning tasavvufi insonning ichki dunyosini o'zgartirishga qaratilgan axloqiy-falsafiy tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Avvalo, ishq masalasiga e'tibor qaratish lozim. Navoiyda ishq insonni oddiy hissiy holatdan ma'naviy yuksalish sari olib boruvchi kuchdir. "Lison ut-tayr"dagi ruhiy safar ham ishq, talab va ma'rifat orqali oliy haqiqatga intilish jarayoni sifatida talqin qilinadi. Demak, ishq Navoiy falsafasida nafaqat hissiyot, balki insonni o'zgartiruvchi ma'naviy kuchdir.

Ikkinchidan, ma'rifat inson kamolotining ajralmas sharti sifatida qaraladi. Navoiy uchun haqiqiy bilim insonni ma'naviy jihatdan o'zgartirishi kerak. Ilm mansab yoki obro' orttirish vositasiga aylansa, o'zining asl maqsadini yo'qotadi. Shu sababli ilm, irfon va axloq o'zaro birlikda talqin qilinadi.

Uchinchidan, Navoiy tasavvufida nafsni tarbiyalash muhim o'rin tutadi. Insonning ma'naviy kamoloti uning ichki illatlarini yengishi bilan boshlanadi. Kibr, hasad, tamagirlik, ochko'zlik va mansabparastlik kabi illatlar komillikka to'sqinlik qiluvchi omillar sifatida qaraladi. Navoiy esa insonni o'z nafsni ustidan ma'naviy nazorat o'rnatishga undaydi.

To'rtinchidan, Navoiy Naqshbandiya ruhiyatini ijtimoiy faoliyatdan uzilmagan holda talqin qiladi. Yuklangan materialda ham mulk va mansabning o'zi emas, balki ularga qalban bog'lanish salbiy holat ekani ta'kidlangan. Bu qarash Navoiy tasavvufining dunyoviy hayotdan voz kechishga emas, balki dunyoviy imkoniyatlardan ezgulik yo'lida foydalanishga yo'naltirilganini ko'rsatadi.

Beshinchidan, Navoiy turli tariqat va mazhablarga nisbatan bag'rikeng va xolis munosabatda bo'lgan. U Naqshbandiya sulukiga sodiq qolgan holda boshqa ma'rifatli tasavvuf vakillariga ham hurmat bilan qaragan. Bu holat uning dunyoqarashida adolat va fikr xilma-xilligini tan olish tamoyili mavjud bo'lganini ko'rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan Navoiy tasavvifining eng muhim jihati shundaki, unda shaxsiy ruhiy kamolot bilan ijtimoiy mas'uliyat o'zaro birlashadi. Inson o'zini tarbiyalashi bilan bir vaqtda jamiyatga xizmat qilishi, adolatni qaror toptirishi va boshqalarga foyda keltirishi lozim. Navoiy merosining bugungi ahamiyati ham aynan ana shu uyg'unlikda namoyon bo'ladi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Alisher Navoiyning tasavvifiy-falsafiy qarashlari bir necha o'zaro bog'liq g'oyalar tizimidan tashkil topgan. Ularning markazida insonning ma'naviy kamoloti va komil inson konsepsiyasi turadi.

Birinchi muhim natija Navoiy dunyoqarashining shakllanishida tasavvufning muhim o'rin egallaganini ko'rsatadi. Shoir yashagan Temuriylar davrida kalom, tasavvuf, falsafa va adabiyotning o'zaro aloqasi kuchli bo'lgan. Naqshbandiya tariqatining keng tarqalishi va tasavvufiy tafakkurning rivojlanishi Navoiy ijodiy dunyoqarashining shakllanishi uchun muhim muhit yaratgan.

Ikkinchi muhim natija Navoiy qarashlarida komil inson g'oyasining markaziy o'rin tutishini ko'rsatadi. Navoiy uchun komil inson ilm va ma'rifatga ega, nafsini boshqara oladigan, qalbi pok, adolatli, sabrli, saxovatli va boshqalarga foyda keltiradigan shaxsdir. Shuning uchun komillik faqat individual ruhiy holat emas, balki insonning jamiyat oldidagi mas'uliyati bilan ham belgilanadi.

Uchinchi natija "Lison ut-tayr"dagi ramziy tizimning inson ruhiy kamoloti bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Hudhud pir timsoli, o'ttiz qush esa suluk yo'liga

kirgan soliklar timsoli sifatida namoyon bo'ladi. Yetti vodiy insonning ilohiy haqiqatga tomon ruhiy harakat bosqichlarini ifodalaydi.

To'rtinchi natija "Nasoyim ul-muhabbat" asaridagi tasavvifiy maqomotning Navoiy komillik konsepsiyasini tushuntirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi. Tavba, sabr, rizo, tavakkul, sidq, safo, ma'rifat va ishq kabi tushunchalar insonning ma'naviy takomillashuvi bilan bog'lanadi.

Beshinchi natija Navoiy tasavvufida futuvvat va muruvvatning komil insonning amaliy mezonlari sifatida namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Navoiyda muruvvat boshqalarga yaxshilik qilish, futuvvat esa ezgulikni amalda namoyon etish bilan bog'lanadi. Shu sababli komillik insonning ichki holati bilangina emas, uning amaliy faoliyati orqali ham namoyon bo'ladi.

XULOSA

Alisher Navoiyning tasavvifiy-falsafiy qarashlari Sharq tafakkuri an'analarini ijodiy davom ettirgan va ularni insonning ma'naviy kamoloti bilan bog'lagan yaxlit falsafiy tizim sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari Navoiy dunyoqarashida tasavvuf, irfon, ma'rifat va axloq masalalari o'zaro uzviy bog'langanini ko'rsatdi.

Navoiy tasavvifining markazida komil inson g'oyasi turadi. Bunday inson ilm va ma'rifatga intiladigan, nafsini boshqara oladigan, qalbi pok, adolatli, saxovatli va jamiyat uchun foydali bo'lgan shaxsdir. "Lison ut-tayr"dagi ruhiy safar, "Nasoyim ul-muhabbat"dagi maqomot, "Hayrat ul-abror"dagi axloqiy-falsafiy qarashlar ham ana shu komillik konsepsiyasining turli ko'rinishlarini ifodalaydi.

Navoiy tasavvufida ishq insonni ma'naviy harakatga keltiruvchi kuch, ma'rifat esa haqiqatni anglash vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Nafsni tarbiyalash, futuvvat va muruvvat esa insonning ichki kamolotini amaliy faoliyat bilan bog'laydi.

Shu bois Alisher Navoiyning tasavvifiy-falsafiy merosi bugungi kunda ham muhim ilmiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega. Uning insonparvarlik, adolat, ma'rifat, halollik, saxovat va ma'naviy poklanish haqidagi qarashlari zamonaviy ma'naviy-

axloqiy tarbiya jarayonida samarali foydalanish mumkin bo‘lgan muhim ma’naviy manbadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. *Lison ut-tayr*. // *Mukammal asarlar to‘plami*. 20 jildlik. 12-jild. – Toshkent: Fan, 1996; Fariduddin Attor. *Mantiq ut-tayr*. Navoiy dostonining Attor an’anasi bilan g‘oyaviy-badiiy aloqasi haqida, shuningdek: Sharipov Sh. *Alisher Navoiy “Lison ut-tayr” dostonining genezisi va g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari*. – Toshkent, 1982.
2. Alisher Navoiy. *Xamsat ul-mutahayyirin*. // *Mukammal asarlar to‘plami*. 20 jildlik. 15-jild. – Toshkent: Fan, 1999.
3. Sultonmurod Olim. *Naqshband va Navoiy*. – Toshkent, 1996.
4. Oybek. *Navoiy*. – Toshkent: O‘zbekiston, turli nashrlar.
5. Komilov N. *Tasavvuf*. 2 jild. – Toshkent: Movarounnahr–O‘zbekiston, 2009; Komilov N. *Xizr chashmasi*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2005.
6. Alisher Navoiy. *Nasoyim ul-muhabbat min shamoyim ul-futuvvat*. – Toshkent: Fan, 1996.
7. Sirojiddinov Sh., Yusupova D., Davlatov O. *Navoiyshunoslik*. – Toshkent: Akademnashr, 2020.